

Rousseau tanulmányok.

Irta: Dr. Kemény Gábor.

— Befejező közlemény. —

Abból, hogy az üdv forrása a katolikus egyház, következik, hogy a szakadás előidézőit (les auteurs de la separation) el kell ítélni, mint újítókat, kik elhagyták az ősi hitet és minden hivatás nélkül mint Isten küldöttjei kérkedtek és a népeket akarták oktatni. Ezek az újítók különösen lázadásuk kezdetén csak kis számmal voltak és küzdöttek azon egyház ellen, melyet Jézus alapított. Az igazi meggyőződés és tudás biztosan vissza fogja vezetni az egyházba azokat, kik oly szerencsétlenek voltak, hogy az egyháztól elszakadt szektákban születtek.

Nagy töredékben van Rousseau, midőn azt hirdeti, hogy a dogmák nincsenek befolyással az erkölcsre, hogy minden vallás jó, ha Istennek megadják a kellő tisztelgetet; a dogmákat Rousseau sem el nem veti, sem el nem hiszi; *azonban elveti azt a kényszerűséget, mely szerint alá kell vetni magunkat a dogmáknak*; szerinte ugyanis ez a kényszerűség ellenkezik Isten igazságos voltával; a türelmetlenség dogmája egy részt kegyetlen, másrészt ellenkezik a jó erkölccsel, mert az embereket egymás ellen fegyverzi fel; *a polgári és egyházi türelmesség között különbséget tenni: gyermekesnek és hiábavalónak tartja; követni kell tehát kinek-kinek azt a vallást, amelyben született és elhagyni egyik vallást a másik kedvéért mindig megbocsáthatatlan önhittségre vall.* A Censure Rousseau-nak ezen tételeire csak azzal tud felelni, hogy botrányosak, hogy az embereket kárhalmazba viszik, biztosítván őket arról, hogy a keresztény hit nélkül is meg lehet találni az üdvösség útját.

Rousseau nézetei kedveznek a vallásra vonatkozó min-

den tévelygésnek: ő ugyanis azon ürügy alatt, hogy mindenki vel az t a vallást követeti, melyben született, *a legveszedelmesebb kételkedés elvét vészi a vallásba.*

C) Világos az elmondottakból, hogy Rousseau könyve kiadása által súlyos bünt követelt el *az egyház ellen;* de egyszersmind *az állam ellen is.* Megzavarta az állami rendet, nem engedelmeskedett a törvényeknek, az engedetlenség lejtőjére vezette a polgárokat. Mily veszedelmesek az államra annak az Émile-nek elvei, ki semmi foglalkozást nem beesül, *csak a függetlenséget* és csak azzal gondol, hogy munkájával étvágyát és egészségét helyreállítsa. Rousseau ugyanis »a hatalomban mindenkit részesíteni szeretne«. »Émile nem hiszi, hogy a monarchiák még sokáig tartsanak.« »A király, ha jól akarja tenni, lemondana.« Ilyen elvekkel az embereket anarchiára izgatja és arra a vadállati életre, melynek szerző egy régebben kiadott művében zeng dicsőítő himnuszt és amely könyv telve volt bizarr túlzásokkal. Ez a könyv a másik mű eszméinek tovább fejlesztése és veszedelmes alkalmazása. Ezen elveket tartották szem előtt a király és környezete, midőn június 9-én a szerzőt és művét bejelentvén a parlamentnek, azzal vádolták, hogy tételei hamis színben tüntetik fel a királyi tekintélyt, veszélyeztetik a népeknek a királyokkal szemben érzett tiszteletét és szeretetét. A Példabeszédek könyve VIII. 15. szerint »általam uralkodnak királyok és hoznak a törvényhozók igazságos törvényeket«. Szent Pál azt mondja a rómaiakhoz írt levelében, hogy mindenki legyen alávetve egy magasabb rend hatalmának, mert nincs oly hatalom, mely ne Istentől jöjjön. *Tehát maga Isten rendeli a földi hatalmat is; aki tehát a földi hatalmaknak ellenszegül, Isten rendeletével áll szemben.* Így Rousseau művének kiadásával önmaga mondott magáról ítéletet.

Ime, *hogyan csatlakoznak* a szorosán vett vallási érvelésekhez az egyház- és állampolitikai szempontok alá eső argumentumok is. A Censure azzal az óhajttal végződik: »vajha az Úr, ki nem akarja a gonosz halálát, kigyógyítaná őt ezen elvakult örjöngésből, ezen vad fanatizmusból és megtérítené őt az igaz keresztény vallásnak.

Kiadatott e könyv a theologiai facultas dékánjainak és doktorainak 1762 aug. 20-án hozott határozata alapján.»

A Censure rövid jellemzése.

A Censure részletesebb kommentálása nincs szándékomban. Nem ragaszkodtam szószerint való közléséhez, mert akkor magának az Émile-nek, főleg pedig a savoyai vikárius vallomásának számos részletét kellett volna idéznem; ugyanis maga a Censure is bőségesen halmoz fel idézeteket a kifogásolt részekből. A Censure közlésében oly csoportosításra törekedtem, mely megvilágítja azokat a szempontokat, melyek a cáfolatot irányították. A Censure érvei között a voltaképpeni *teológiai szempontok nem a fölteret fogtalták el*; nagyobb helyet foglalnak el azok az érvek, melyek *az egyház hatalmát* vannak hivatva megvédeni. Rousseau *elveti a revelation-t*, tehát támadni kell őt, mert a katolikus hitel alapjában sértette meg. Rousseau *elveti a csodákat*. Ez ellen már nagyobb fegyverzettel kell küzdeni, mert a csodák képezik alapját az egyház tekintélyének és hatalmának. Rousseau hangoztatja a türelmességet. Ez is gyökeres támadás az egyház tekintélye ellen, mert hiszen senkinek sem szabad az üdvösséget a katolikus egyházon kívül keresni. De Rousseau legjobban az által tüzezi haragra ellenfeleit, hogy a papok közvetítő szerepét fölöslegesnek tartván, *a szabad vizsgálódás* mellett tör lándzsát. Az egyén ily szabadsága és *a szabadság nyomán fellépő kételey* veszedelmes eszméknek lehet forrásává. E veszedelem ellen már együtt küzd *az egyház és az állam*. E téren már Rousseau nemcsak az egyház, de az állam biztonságát is veszélyezteti. A harc e stádiumában a Censure már a szentírásból vett idézetekkel próbálja bizonyítani a királyságok isteni eredetét. A Censure végső sorai tárják fel a fő célt: *az egymást kölcsönösen védő államnak és egyháznak küzdelmét az újfóló ellen*. Mint ilyen a Censure alaposan átgondolt és sok lendülettel megírt munka. A fő célt következetesen szem előtt tartja, de hogy érvei a benceoló lelme kritikáján nem állják ki, az természetes. A tekintélyromboló Rousseau ellen harcolván, kénytelen sok esetben

maga is a tekintélyre hivatkozni. Így tehát a Censure nézőpontjai, ha teológiai tekintetben helyénvalók is, de a tárgyilagos kritika szempontjából korlátoltak, vagy legalább is: korlátozottak.

Az Emile megjelenésével kapcsolatos harcok.

Tekintsünk egy rövid pillantást azokra a harcokra, melyek az Emile megjelenését megelőzték és követték. Rousseau nem akarta az Emile-t Párisban kiadni, hanem csak Amsterdamban. De Luxembourg marschal és felesége vállalják magukra a kinyomatást és egy párisi kiadóval is kötnek szerződést. Hogy a könyv kinyomatása körül miért merülnek fel újabb és újabb nehézségek, ez a kérdés homályban marad. Duchesné, a párisi kiadó cégmásután küldi Rousseaunak a nyomtatvány-mintákat s midőn Rousseau kiválasztván egyet, visszaküldi azokat, a kiadó még mindig nem fog a munkához, hanem újra mintákat küldözget választás végett. Rousseaut igen zaklatja e titokzatosság, de Luxembourgekát nem meri kérdéseivel zaklatni. Így Rousseau igyekszik magát megnyugtatni, tovább írja művét és tovább válogatja a hozzá küldött nyomtatvány-mintákat. A szerződés szerint a párisi kiadó által már kinyomtatott részeket küldték el Neaulme amsterdami kiadóhoz. Kinek lehetett az érdeke, hogy a párisi kiadás előbb készüljön el, mint az amsterdami, ez nehezen tisztázható kérdés. Két héttel az Emile megjelenése után, 1762 jun. 8-án megjelenik a párisi parlament által kiadott elfogatói parancs: június 7-én jönnek össze a párisi teológiai fakultás képviselői és Gervaise már bőséges idézetekkel tudja bizonyítani egy *bűneiről közismert* író újabb művének elterjedését. Julius 1-én a teológiai fakultás közgyűlésén Gervaise már egy nagy discoursban képes a *szörnyeteg* Rousseau munkáját ismertetni. A tények e gyors egymásutánjából következik, hogy *Rousseau művét ellenségei már a kinyomtatás előtt megszerezték és az elfogató parancsol, valamint a ajánlatokat is előkészítették.* Hogyan szerezték meg a kéziratot, arra nincs biztos adatunk, de az tény, hogy Rousseau Luxembourgekknak is felolvasta s több barát-

jának is megmutatta a készülő mű egyes részleteit.³ *Nagyon sokat jelentő a mű megjelenése után a »barátok« óvatossága.* De Boufflersné, ki Rousseau-nak azt írja, hogy az Émile szerzője szobrot érdemelne, arra kéri őt, hogy e levelet küldje vissza. D'Alembert, ki elismeri levelében Rousseau fensőbbiségét, nem meri nevét aláírni. Mathas, kit Rousseau megajándékoz az Émile egy példányával, a könyv eladása előtt, kölcsön adja a művet De Blaire-nek, a főtörvényszék tanácsosának. Rousseau megtudja, hogy De Blaire e szavakkal adja vissza az Émile-t: »Mathas úr, ez nagyon szép könyv, de róla rövid idő múlva többet fognak beszélni, mint amennyi a szerző érdekében kívánatos volna.« Rousseau nem kételkedik *de Choiseul* miniszter jóindulatában és hiszi, hogy ez megsegíti *de Pompadourné* rosszakarata ellen. A titokzatos sutlogások, a kétes értékű bökok után eljön a szomorú valóság: Rousseau-nak menekülnie kell. Junius 9. délelőltől 10 órára van kiadva az elfogatási parancs, de Rousseau csak délután 4 órakor hagyja el Montmorency-t. Barátai, főleg Conti herceg, legalább annyit tehetnek érte, hogy futni hagyják. Rousseaut viszont csak az bírja rá a menekülésre, hogy elfogatván, ne legyen kénytelen valamást tenni azon barátairól, kik tudtak Émile-ről; főleg De Luxembourg-nét akarta e gyanútól kimélni. Rousseau tisztelettel s egyben bizalmatlansággal viseltetik e nő iránt. Az Émile megjelenését követő titokzatos homály, a barátok tartózkodása, Malesherbes leveleinek Rousseau-tól való visszakérése, mások figyelmeztetése, hogy mene-

³ Hogy R. tulságos bizalma mily bonyodalmaknak lehetett okozója, az eléggé sejthető abból a „kis eseményből“, melyet R. Vallomásainak XI. K.-ben mond el a Társadalmi Szerződés kéziratáról: „Átadtam jól becsomagolva Davoisin-nak, a Vaud vidéki lelkésznek és hollandiai követség káplánjának, ki meglátogatott néha és aki magára vállalta, hogy elküldi Rey-nek, kívül összeköttetésben volt. A vámsorompón átnelve csomagja kiesett és a vámhivatalnokok keze közé került, kik fölnyitották, megvizsgálták és visszaadták mindjárt, midőn a követség nevében követelte; ez lehetővé tette, hogy ő maga is átolvassa, miként őszintén bevallotta, nagy dicséretet mondva a műről, de egy szó kritikát vagy kifogást nem tett ellene, kétségkívül visszatartva magát a mű megjelenésének idejére, hogy a kereszténység bosszútólja lehessen.“

küljön, — *nem maradnak nyom nélkül Rousseau lelkében.* Üldözési mánia kinozza és Luxembourgnét is üldözői közt látja. Ekkor kezdenek Rousseau Möbius szerint a *paranoia* jelei mutatkozni.⁴ Rousseau kedélyének változását mindenesetre megmagyarázhatja barátainak magatartása, de valószínű, hogy az Emile és szerzője üldöztetésében politikai okok is közrejátszottak. A jezsuita-rendel feloszlató parlament nem akart oly színben feltűnni, mintha eljárása az egyház és vallás ellen irányuló céllal bírna. Példát akart a parlament statuálni arra nézve, hogy mennyire védi az egyházat és a vallást és erre nem volt jobb mód, mint az Emilnek és szerzőjének üldözése. Möbius szerint Rousseauval nem igen lehet elhiteni e politikai okokat: *üldöztetésében csakis személyi motívumokat keres.*⁵

Rousseau és a genfiak.

Tíz nappal a párisi parlament ítélete után, 1762 jun. 19-én a genfiak is kiadják Rousseau ellen az elfogatási parancsot. Jean Robert Tronchin, a hatvanas tanácsnak (petit conseil) tagja és »procureur général« mondja a vádbeszédet. Ennek lényege is az, ami a párisi parlament és teológia ítéleteinek. Rousseau felforgatója az egyházi és társadalmi rendnek, ki nagy ékesszólással hinti el veszedelmes eszméit. Tronchin nem is tudja — úgy mond — mily eljárást javasoljon Rousseau ellen? Az elfogatási parancsot fölöslegesnek tartja, miután Párisban úgy is kiadták ezt ellene és vagy a parlament előtt kell megjelennie s akkor nem jelentkezhetik a genfi tanács előtt, vagy itt jelenik meg s akkor a párisi parlament ítélete alól vonja ki magát. Azt ajánlja, hogy »a Társadalmi Szerződés és az Emile megsemmisíttessenek és elűggettessenek a legmagasabb igazságszolgáltatás végrehajtója által a városháza előtt, mint olyan könyvek, melyek vakmerőek, botrányosak, erkölcsrontók s veszedelmesek a keresztény vallásra és minden kormányzatra

⁴ L. Möbius: „J. J. Rousseau“ Leipzig 1903.

⁵ L. i. m. 103. o.

nézve; láttassék meg továbbá minden könyvkereskedőnek, könyvnyomtatónak és ügynöknek, hogy e könyveket eladja, terjessze, vagy elajándékozza; akiknek talán példányaik vannak a könyvekből, kötelesek azokat a kancelláriának beszolgáltatni, hogy megsemmisíttessenek.«⁶ Meghallgatván a közoktatásügy akkori vezetőinek a »seigneurs scholarques«-nek jelentését a két könyvről, a »petit conseil« elfogadta Tronchin javaslatát, de úgy módosította, hogy, ha Rousseau a város területére lép, elfogassék.⁷

Tronchin unokaöccse volt Teodore Tronchin híres orvosnak, Voltaire barátjának s innen van az a Viridet által is vallott általános vélemény, hogy Voltaire ki ellensége volt Rousseaunak, mert ez az ő színpadjának erkölestelenségeitől öhajtottta megmenteni szülővárosát volt a genfi határozat értelmi szerzője. E szerint Tronchin⁸ lett volna Voltaire alattomos terveinek keresztülvivője. Valószínűbb azonban Jullien⁹ feltevése, mely szerint a Tanács megkapta a genfi köztársaság párisi követe útján a parlamenti ítélet szövegét. Tény, hogy a párisi és genfi ítéletek szövegei majdnem teljesen megegyeznek.

Könnyen megérthetjük, mily lájdamas érzéssel töltötte el Rousseaut a genliek ítélete. Erkölcsös és vallásos könyvet akart írni s ime, milyen váratlan vihart aratott! Természetéből kifolyólag türelmes lévén, kínos csodálkozással látta a türelmetlenségnek e megnyilvánulásait. Rousseau állandóan a gyermeki hála érzésével nevezte

⁶ L. M. Viridet: I. I. Rousseau, Genève 1862, 69. o.

⁷ Az erről szóló jegyzőkönyv margóján 1791 márc. 2. kelettel olvasuk, hogy a tekintetes Tanács (manifique conseil) e határozatokat, melyek nem árthatnak e nagy író tisztességének, megsemmisíti.

⁸ Ritter „Le Conseil De Genève Jugeant Les Oeuvres De Rousseau“ című kiadványában Viridet-vel szembe helyezkedve azt vitatja, hogy Tronchin nem volt ellensége Rousseaunak. Viridet ugyanis T. e szavait: „Nem tudom, mily eljárást kellene alkalmazni Rousseau-val szemben“, Ritter szerint félremagyarázza. Ritter közli a Rousseau ellen hozott határozat teljes jegyzőkönyvét, melynek 27. pontja szerint három javaslat merült fel: 1. Hogy Rousseau elfogassék. 2. Hogy ne fogassék el; 3. hogy csak azon esetben fogassék el, ha Genfbe jön. A 3-ik indítványt szavazták meg. Ritter szerint Tronchin a 2-ik indítványt tette.

⁹ L. Jullien „Histoire De Genève“, 1863, III. R. 145. o.

magát genfi polgárnak és »Discours sur l'inégalité parmi les hommes« című művéi is a genfi köztársaságnak ajánlta. Érthető tehát Rousseau fájdalma és méltatlankodó felkiáltása: »Ah! Genfben tehát megengedik kinyomatni egy Voltaire erkölestelenségeit és elégetik egy polgártársuk írásait! Elítélnék anélkül, hogy kihallgatnának!« Rousseau egy évig vár, remélve, hogy polgártársai megváltoztatják a sújtó ítéletet. A nép hálátlansága azonban nem juttatja őt a kívánt elégtételhez. Rousseau erre lemond genfi polgárjogairól, levélben tudatja ezt egyik tanácsossal, ugyancsak ezeket írja egyik barátjának: »Ha a kormányzat beszél és az összes polgárok hallgatnak, ez azt jelenti, hogy a haza beszél.«

Az üldözések oka.

Mi lehetett vajjon az oka annak a valóságos hajtóvadászatnak, melyet Rousseau ellen rendeztek? A párisi parlament, a genfi Tanács, a Sorbonne, a párisi érsek, a pápa, sőt még a hollandiai kormány is üldözőbe vette. Lehetett-e mindez a barátok eselszövésének következménye? Rousseau felülemelkedvén a felekezetiességen, nem bánja a meglévő vallásokat s hogy mégis az üldözések egész áradata zudul rá, azt Faguet¹⁰ elfogadhatóan magyarázza azzal, hogy XIV. Lajos kormánya a katolikus kultusz óráinak tekinté magát, a »hit egysége a nemzeti egység érdekében« e kormány jelszava és e felfogás szerint felkelőnek tűnik fel minden protestáns, minden szabad gondolkodó, jansenista. Faguet e kérdés érintésében egy sajtószerű dolgot említ fel: Rousseau vakmerőségét növelte a hatalom szemében az, hogy nevét művére kinyomatni merészelte... Voltaire filozófiai műveit sohasem írta alá és mindig letagadta, hogy tőle valók... Montesquieu a L'Esprit des Lois című művét Genfben nyomatta ki, de kész volt ezt letagadni... Gaston Maugras »Voltaire et J. J. Rousseau« című művében mély meggyőződéssel mondja: »soha egy könyv, mely felkelhette a Sorbonne, vagy a parlament érzékenységét, nem jelent

¹⁰ Faguet: Vie de Rousseau, (Paris 1913) 298. o.

meg szerzőjének nevével; a névtelenség praktikus szokása mindenkül kielégített, első sorban magukat a filozófusokkal, kik megmenekültek az üldözésektől, másodsor a kormányzatot, mely elmellőzhette az írók üldözésére irányuló elavult eljárást.« Ez a névtelenség nem férhetett össze Rousseau jellemével. De ellentétben állt volna jóhiszeműségével is. Rousseau nem érezte magát vallástalannak, sőt áthidalhatatlan ellentétek voltak közte és korának atheista filozófusai közt. Jellemző Rousseaura, amit Legouvé mesél el róla a Temps hasábjain: Egy nap Madame Epinay-nél adott ebéd után, midőn Diderot, d'Holbach, Helvetius dogmatikus hitet lettek az atheismusról és az istenségről, gúnyolódva elméskedtek, Rousseau, ki sokáig hallgatott, egyszerre fölkel s határozott és komoly hangon mondá: »*Nos uraim, én hiszem az Istent!*« Ez a nyilatkozat hadüzenet volt; e nyilatkozat által Rousseau örökre szakított az encyklopedistákkal.

Miért kellett volna tehát Rousseaunak félnie? Hiszen nyilvános vallomást tett az Émile-ben Istenben való és a lélek halhatatlanságáról való hitéről. Sérelmesek lehetnek tehát: 1. a természetes és kinyilatkoztatott vallás közt vont párhúzzam, 2. a szabad vizsgálódás módszere, mely őt arra vezette, hogy a természetes vallásnak adjon előnyt; 3. a szabad vizsgálódásból származó támadások, melyek az egyházi és világi hatalmat érhetik. Rousseaut a hitvallomás megtételében és következteléseiben minden elfogultságon felülemelkedő meggyőződése vezeti. Meggyőződése vezet akkor is, midőn a vallásokat osztályozván a természetes vallásnak ad előnyt s mikor a kálvinista vallást, a szabad vizsgálódás jogával rendelkezvén előbbre helyezi a katolikusnak. Faguet azon felfévése,¹¹ hogy Rousseau irtózik a katolikus vallástól, nem fogadható el. Rousseau a vallásokat aszerint ítéli meg: mennyiben felelnek meg a józan emberi észnek s mennyiben segítik elő az emberi boldogságot. Ha tehát ő a katolikus vallást nem tartja boldogítóknak, ez meggyőződésének és nem mint Faguet gondolja, kálvinista nevelésének követke-

¹¹ L. Faguet: Rousseau penseur (Paris, 1913.)

ménye. Rousseau életfilozófiája az ő életének eredménye. Nem kálvinista születése, de szenvedésekkel telt és elmékedésekkel átszőtt élete e filozófia megteremtője. Talán befolyásolva a milieutól, melyben született, de *Rousseau a maga útján jár, tanul és szenved és a maga útján jut el értékelésekhez* s életének éppen legszebb diadala, hogy bár becsüli a tradíciót, ragaszkodik szüleihez, rokonaihoz, szülővárosához, mégis felül tud emelkedni az előítéleteken... Faguet szerint Rousseau gyűlöli a katolikusokat és gyűlöli a jezsuitákat és ő, ki ostorozza a katolikus türelmetlenséget, maga is türelmetlen más vallásuakkal szemben. Faguet némi elégtétellel állapítja meg, hogy Rousseau ugyanazon protestáns *türelmetlenségnek* áldozata, mint Servet. Mélységes lévedés. Rousseau sorsa csakugyan hasonló a Servet sorsához, de úgy a katolikus, mint a protestáns türelmetlenség *emberi elfévelyedések* más-más egyház keretében. Ezek ellen kell Rousseaunak küzdenie.

Belső okok.

Miként az ő-korban a gonosz szofisták ezrei között éppen a becsületes Sokratest ítélik el, mint olyant, ki rontja az erkölcsöket; úgy a XVIII. században Rousseaunak, ki életében s műveiben egyaránt küzd az atheizmus ellen, kell a vallástalanság gyanujába esnie s elszenvednie az üldöztetést. Sokrates »*Gnothi szeauton*«-ja veszedelmes tanács, mert az önmegismerés nyomában romlottságukról rántódik le a lepel. Rousseau *raisonja* nem kisebb veszedelmet rejteget. Ennek a raisonnak éles sugarai egy korhadttársadalmi rend szerkezetébe világítanak. Az egyház és királyi, udvar jól megértik, hogy e raison sugarai nemcsak *megvilágító*, de *romboló* hatásúak is. Felhangzik tehát a régi vád: »Nem hiszi a mi isteneinket, megrontja az ifjúságot.« Mennyi hasonlóság Sokrates és Rousseau sorsában. S mily jellemzően domborítja ki e hasonló sors Rousseaunak, a *tanítónak* vonásait. Meg van benne a tanító *jóhiszeműsége*; nem érti, miért aratott olyan vihart, mikor ő csak *jót* hirdetett. Meg van benne a tanító *következetessége*; hű marad azon

vezető gondolathoz, mely más műveit is, Émile-t is, áthattotta. Meg van benne az *igazsághoz való feltétlenül ragaszkodás*; támadások, üldözések csak őt érhetik s nem az igazságot. Meg van benne a tanító *szelídsége*; nem gyűlöli, nem támadja ellenfeleit. Meg van benne a képesség, hogy a rázúduló bajokat *hősiesen* eltűrje. És meg van benne minden haladás ösztönző ereje: *a hit*; alapgondolata, hogy az ember jónak születik, lehet téves, de szent-séges a *hite* az emberi élet isteni ideáljaiban. E hitből következik, hogy *magja teremti meg értékeléseit* s hogy *a természetszerűség* elvét az emberi szellem minden alkotásában s első sorban: *a nevelésben* érvényesíti. E hitből következik az is, hogy ez elvet a *vallásba* is beviszi. Ha az elvet ő *isteninek* tartja, miért érdekelné őt az, hogy az állami és egyházi keretek őrzői megbotránkoznak? *Értékelései logikai kényszerűségből, hitelvei belső, lelki szükségéből* fakadnak, tehát hajthatatlanul ragaszkodik hozzájuk. *E természetes ragaszkodás* értékmérője a *tanító örök missziójának*, mely képessé teszi őt arra, hogy mindig *az összesség* érdekét akarja előmozdítani az ő belső énjéből eredő igazságok segítségével. Rousseau-nak az egyházakkal s a hitért való küzdelme tipikusan mutatja, hogy benne meg volt a *tanító missziója*. Tipikus fia Rousseau annak a századnak, melyről Lamartine találóan azt mondja, hogy »csak látszólag szkeptikus, tényleg azonban hívő«. *Hívő* volt Rousseau is, mert ha el is vetette a »kereteket«, de elfogadta a jézusi morált. Hogy mily hívő volt Rousseau s mily módon lett *új hit* teremtőjévé, annak ékes kifejezését találjuk A. Lamartine e sóraiban:¹² »J. J. Rousseau nem a törvényekben, hanem a természetben tanulmányozta a politikát. Szabadságszerető érzékeny lélek volt s lelkének nemes emelkedettsége fölemelte mindazoknak szívét, kiket a társadalmi viszonyoknak gyűlöletes egyenlőtlensége kínozott. Az ideál lázadása volt ez a valóság ellen. Ő volt a természet tribunusa, a filozófia Gracchusa; ő nem az intézmények történetét írta meg, hanem ezeknek álomszerű képét alkotá

¹² A. Lamartine: L'Histoire des Girondins, I. 12.

meg. *De ez az álom az égből jött.* Az ő álmában Isten bölcsességét és szeretetének melegét érezzük. Igen, Rousseau az »Est deus in nobis« alapján áll akkor is, midőn műveit írja, akkor is, midőn egyházakkal való harcát megvívja. Ezért dolgozott, túrt, vitázott s ebben nyugodott meg. Nem volt támadó, nem volt harckereső, de eszméi meggyőzőek, romboló erejűek, új gondolatokat ébresztők és új korszakot előkészítők voltak s ez eléggé megmagyarázza, hogy egyházak és kormányzatok egyenlő harcias hévvel támadtak ellene.

Keresztelésünk érvényessége a katolikus egyházjog és a saját egyházi jogunk szempontjából.

Írta: Bárka József.

— Befejező közlemény. —

Vizsgáljuk már most az elmondottakat a saját hit-tani felfogásunk szempontjából. A keresztség a katolikus felfogás szerint az üdvösség elnyerésére nélkülözhetetlenül szükséges szentség. A római káté szerint az egyház ajtaja.³⁵ A keresztségnek a katolikus dogmatika szerint igen nagy természetfölötti jelentősége van. A mi felfogásunk ezzel szemben az, hogy a keresztség nem egyéb, mint egy ünnepélyes szertartás, külső jele annak, hogy valaki a »keresztény anyaszentegyházba« ünnepélyesen beavattatik. A keresztelés szertartása »egyedül és önmagában üdvösségre nem vezet«. ³⁶

Egyházunknak a keresztségről vallott felfogása és tanítása sok átalakuláson ment át. Dávid Ferenc a gyermekek megkeresztelését ellenezte és — felfogásom szerint — ebben a tekintetben közelebb volt az őskereszténységhez, mint a mai unitárizmus. A gyermekkeresztelést Dávid a papság intézményének tartotta³⁷ és ebben aligha tévedett, mert valószínű a feltevés, hogy a katolikus egyház dogmatikai álláspontjából, azon tanból, hogy a keresztleetlenül meghalt gyermek nem üdvözülni, fejlődött ki a gyermekek, illetőleg csecsemők megkeresztelésének szo-

³⁵ Demkó György i. m. 178. old.

³⁶ A keresztény hittudomány összege 240. old.

³⁷ L. Keresztény Magvető 1914. évi 3. füzetében Borbély István dr. cikkét. 130. old.